

ДЕРЖАВНЕ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМ

захисту рослин в УСРР першої половини 30-х років ХХ ст.

У статті розкрито систему організації захисту сільськогосподарських культур від шкідників та хвороб на прикладі діяльності Українського інституту захисту рослин та Всеукраїнського тресту боротьби із шкідниками (1930—1934).

ентомологія, фітопатологія, захист рослин, боротьба із шкідниками, інсектициди, фунгіциди

У зв'язку з неможливістю виконати всі завдання першого п'ятирічного плану, пов'язані в тому числі з реконструкцією сільського господарства, у 1930 р. виникла державна необхідність створення єдиної системи організації боротьби із шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин у всесоюзному масштабі. Аргументувалася така потреба насамперед тим, що тільки державне регулювання та керівництво системою заходів зможе запобігти просуванню ряду шкідників та хвороб у райони, де їх ще немає, не допустити завезення їх у межі СРСР з інших країн, запобігти загибелі урожаю зусиллями окремих господарських об'єднань, здійснювати планові очищення територій цілих районів від масових проявів шкідників та хвороб, гнучкіше маневрувати усім наявним обладнанням, інсектофунгіцидами, кадрами спеціалістів тощо.

У лютому 1930 р. НКЗ СРСР організував спеціалізоване акціонерне товариство для боротьби із шкідниками — АБШ, завданням якого був захист від масових стихійних поширень шкідників. Наприкінці цього ж року його було реорганізовано у Всесоюзне державне об'єднання для боротьби із шкідниками — ОБШ. Затвердженим статутом було визначено основні його функції:

- 1) на основі даних служби обліку шкідників та даних оперативно-виробничих трестів ОБШ скласти зведені плани і контрольні цифри з даної проблеми у сільському господарстві всієї території СРСР;
- 2) організувати боротьбу з масовими стихійними шкідниками (сарана, гризуни, лучний

М.В. ПРИСЯЖНЮК,

доктор сільськогосподарських наук,
член-кореспондент НААН
Міністерство аграрної політики та
продовольства України

- метелик, озима совка, слимаки тощо);
- 3) за спеціальними договорами з трестами, радгоспами, МТС, колгоспами та сільськогосподарськими кооперативними організаціями ОБШ провадити захист рослин від інших шкідників;
- 4) організувати контроль за здійсненням усіма господарськими організаціями запланованих заходів;
- 5) постачати всі державні, колгоспні та кооперативні організації інсектофунгіцидами та спеціальним обладнанням;
- 6) здійснювати облік всіх отрутохімікатів та устаткування, наявного в господарствах;
- 7) організувати й координувати діяльність Служби обліку шкідників та Служби карантину шкідників і хвороб;
- 8) організувати підготовку спеціалістів у даній галузі [1].

Для виконання зазначених завдань ОБШ у всіх республіках, краях та областях країни було створено мережу оперативно-виробничих трестів, машино-винищувальних станцій (МВС), Служби обліку шкідників, Служби карантину шкідників і хвороб, а також навчальну базу для підготовки відповідних кадрів.

Оперативно-виробничі трести створені в 1932 р. шляхом реорганізації спеціальних філій, які існували до того. Вони здійснювали керівництво всієї роботи із захисту рослин на обслуговуваній території, тісно співпрацюючи з МВС. Останні укомплектовували відповідними кадрами технічного персоналу, були забезпечені спеціальним обладнанням та пестицидами для здійснення винищувальних заходів. Призначення *Служби обліку шкідників* поляга-

ло у своєчасному повідомленні про точні строки появи шкідників, їх розвиток, а також можливі територіальні розміри наслідків їхньої шкодочинної діяльності. *Карантинна служба* створювала умови, за яких виключалася можливість завезення нових шкідників і хвороб із-за кордону, та запобігала їх поширенню на інші території.

Функцію центрального науково-дослідного органу у галузі боротьби із шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин було покладено на Всесоюзний інститут захисту рослин (ВІЗР), що входив до мережі ВАСГНІЛ. Його основна діяльність полягала у вивченні:

- біології і екології шкідників та хвороб, їх географічного поширення;
- методів і техніки боротьби з ними;
- агротехнічних способів, спрямованих на запобігання появі шкідників;
- імунних і стійких проти шкідників та хвороб рослин;
- ефективності заходів та економічного значення шкідників;
- нових пестицидів, на основі чого розробляли хімічні методи захисту, тощо.

Другою великою організацією для потреб захисту рослин, що працювала в країні самостійно, була мережа Союзцукру. На місцях при кожному цукротресті, бурякоградгосптресті та бурякоцукротрестах діяли місцеві групи спеціальних інспекторів. Служба обліку шкідників та хвороб Союзцукру здійснювалася за єдиною методикою під загальним керівництвом єдиної служби обліку ОБШ [1].

У цей період у 1930 р. за ініціативою професора Т.Д. Страхова створюється Український інститут захисту рослин, який проіснував до 1934 р. Новостворена установа знаходилася у відомчому підпорядкуванні НКЗ УСРР і територіально знаходилася в його приміщенні у м. Харків. Структуру Інституту складала два відділи — ентомологічний і фітопатологічний, які у свою чергу поділялися на сектори.

Перший відділ очолив М.Я. Бондарович, другий — Т.Д. Страхов. До програми досліджень у першу чергу увійшли проблеми вивчення шкідників і хвороб зернових та овочевих культур. У відділі фітопатології поряд із грибними досліджували також бактеріальні й вірусні захворювання. Окремо діяв сектор патологічної фізіології рослин [2, с. 28].

За період існування Інститут виконав низку фундаментальних досліджень. Серед них слід виділити: «Метод обпилювання в боротьбі проти гусені озимої совки», «На яких культурах розставляти коритця для вилову метеликів озимої совки на патоку», «Анабазин як інсектицид», «Отруйні рослини в боротьбі з шкідниками сільськогосподарських культур», «Застосування хлорпікрину і сирого бензолу в боротьбі з норицями», «Сульфосоли як фунгіциди», «Синтез фунгіцидів типу сульфоароматичних кислот з сирого антрацену», «Фітопатологічне вивчення конопель», «Хвороби нових олійних культур в Україні», «Способи зараження пшениці від летючої головної», «Бактеріальний характер коренеїда цукрових буряків і боротьба з ним» та ін. Польові й вегетаційні досліди та спостереження дали можливість зробити низку основоположних висновків, серед яких слід виділити:

- 1) обпилювання озимих посівів у період кушіння натрій-флуоридом, натрій-флуосиліцидом, паризькою зеленню, кальцій-арсенатом і сумішшю кальцій-арсенату з кальцій-арсенітом дає велику ефективність у боротьбі з гусеницею озимої совки;
- 2) коритця з шумуючою патокою для вилову метеликів озимої совки весняного покоління слід виставляти не на озимих посівах, а на просапних культурах (технічних і городніх);
- 3) встановлення високої токсичності, як отрут контактної дії на сисних комах (попелиця яблунева, капустаєна), екстрактів, виготовлених з макухи кліщовими, полину, блекоти, дурману, чистотілу, значної токсичності екстрактів з червоного перцю, невисокої — з картоплиння, бадилля помідорів та з молочаю;
- 4) радикальний метод проти нориць на озимих посівах — застосування газоотруйних ре-

човин хлор-пікрину, сирого бензолу та ін. [3].

Крім виконання дослідницьких функцій, Український інститут захисту рослин також активно займався науково-популяризаторською діяльністю з репрезентації власних здобутків. Зокрема у 1932 р. ним було організовано Першу Всеукраїнську конференцію з планування науково-дослідної роботи із захисту рослин від шкідників і хвороб, у якій взяли участь представники ОБШ, ВУАСГН, Всесоюзного інституту захисту рослин, Всесоюзних науково-дослідних інститутів зерна, кукурудзи і Українських інститутів зерна, бавовни, виноградарства і виноробства, кормовиробництва, лісового господарства та окремих зональних станцій. На конференції вперше в історії вітчизняного захисту рослин було підведено наукову базу під роботу центру і периферії. Зазначено, що найбільш раціональним є створення в Україні єдиної системи з єдиним планом і методологічним керівництвом Інституту [4].

Окремі питання захисту рослин також розроблялися в інститутах ВАСГНІЛ (Інститут мікробіології, Інститут сільськогосподарської авіації та ін.). В Українській СРР в 1933 р. при Всеукраїнській академії сільськогосподарських наук було створено спеціальний Сектор захисту рослин, у якому працювали, крім завідувача, старший фахівець боротьби з бур'янами у зернових та бавовняних сівозмінах, у бурякових, картопляних та городніх сівозмінах, старший фахівець-фітопатолог та ентомолог [5, с. 35].

Важливу роль у вирішенні проблеми захисту рослин на початку 30-х років відіграв Український науково-дослідний інститут цукрової промисловості, створений наприкінці 1929 — початку 1930 р. У його підвідомчому підпорядкуванні знаходилася колишня мережа дослідних установ ліквідованого Сортонасінневого управління Цукротресту (крім Миронівської селекційно-дослідної станції). На момент реорганізації на станціях практично зберігся штатний персонал спеціалістів із захисту рослин. Зокрема у ентомологічній лабораторії мережі робочий колектив складався із відомих на той час фахівців: І.С. Любо-мудрова, Б.І. Бельського, С.П. Іванова, І.І. Кораба, Ф.К. Лук'яновича та ін. Найважливішою проблемою, якою займався цей інститут, стала

розробка заходів контролю бурякового довгоносика, оскільки у 1932 р. спостерігалось його масове розмноження [2, с. 29].

1934 р. з метою забезпечення успішного захисту сільськогосподарських рослин у колгоспах і радгоспах від шкідників та хвороб НКЗС УСРР видав спеціальну Постанову «Про підготовку організаторів по боротьбі з шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин». Зміст директиви містив такі вказівки:

- 1) організувати по всіх районах 15-денні короткотермінові курси-семінари організаторів боротьби з шкідниками та хворобами;
- 2) зобов'язати директорів радгоспів та управління колгоспів виділити на ці курси-семінари кращих колгоспників та робітників радгоспів, обізнаних зі справою боротьби з шкідниками сільськогосподарських культур;
- 3) УкрТБШ та Управлінню агротехпропаганди НКЗС надіслати до областей програми, а також відповідну літературу для керівників семінарів;
- 4) ОблЗУ, Облтрактору та трестам забезпечити проведення курсів-семінарів, а також разом з УкрТБШ виділення відповідної кількості лекторів на ці семінари з числа фахівців із боротьби з шкідниками та хворобами сільськогосподарських культур [6].

Цього ж року НКЗС УСРР видав наступну постанову «Про боротьбу з шкідниками та хворобами в 1934 р.», згідно з якою було затверджено мережу Українського Тресту з цього напрямку в складі 8-ми обласних філій, 100 міжрайонних СБШ та 800 інструкторських дільниць (табл.) [7].

Мережа СБШ та інструкторських дільниць

Область	Кількість СБШ	Кількість інструкторських дільниць
Київська	15	115
Чернігівська	7	50
Вінницька	14	110
Харківська	18	137
Дніпропетровська	14	140
Одеська	17	140
Донецька	10	85
АМСРР	5	23

З метою якнайкращого обслуговування господарств інструкторські дільниці розташовувалися при кожній МТС та у великих радгоспах. Для організації роботи великих радгоспів та колгоспів такі пункти створювали при районних земельних відділах.

Завдання мережі УкрТБШ полягали у:

- 1) обстеженні в радгоспах і колгоспах стану та руху шкідників сільськогосподарських рослин, зерна, продуктів його переробки та паразитів тваринництва через організовану мережу пунктів спостереження, фахівців мережі тресту та маршрутних обстежень через кореспондентів господарств та використання матеріалів обстеження, що їх проводили радгоспи, колгоспи, ОРСи, елеватори власними силами за керівництвом тресту;
- 2) складанні для радгоспів та колгоспів контрольних чисел щодо боротьби із шкідниками та хворобами і консультацій зі складання господарствами плану;
- 3) технічному інструктажі з проведення хімічних, механічних та агротехнічних заходів, даючи колгоспам, радгоспам, ОРСам тощо вказівки про методи та час проведення роботи, вибір потрібних інсектицидів і гербіцидів та їх дозування, порядок виготовлення розчинів, потрібні заходи безпеки при роботі з отруйними речовинами;
- 4) забезпеченні підготовки організаторів із боротьби з шкідниками та хворобами сільськогосподарських культур на короткотермінових курсах і семінарах;
- 5) забезпеченні радгоспів, колгоспів, ОРСів та окремих господарств необхідними засобами та обладнанням тощо.

Згідно з постановами НКЗС УСРР № 184 від 28 квітня 1934 р. «Про ліквідацію Всеукраїнського тресту боротьби із шкідниками» та № 214 від 17 травня 1934 р. «Про порядок ліквідації Всеукраїнського тресту боротьби з шкідниками» Укртрест передав все обладнання й отрутохімікати, що перебували на складах ТБШ, відповідним складам Сільгоспостачання за місцем перебування останніх, а за їх відсутності — районним земельним відділам, МТС і радгоспам. Державну і ка-

рантинну інспекцію, яка перебувала при ТБШ, організовано у республіканському масштабі при профільному Наркомі, а в областях — при Зав. ОблЗУ, на правах самостійного органу, підлеглого безпосередньо Наркому і Зав. ОблЗУ [8].

Аналізуючи вищесказане, слід зазначити, що на початку 30-х років минулого століття як з боку державних структур — НКЗ СРСР (НКЗ УСРР), так і галузевої академічної інституції — ВУАСГН та її мережі дослідних установ було зроблено спробу централізувати діяльність наукових досліджень, зокрема у напрямі захисту рослин, за єдиною програмою та методологією. Як свідчить історія, незважаючи на різні привілеї з боку держави щодо розгортання діяльності, ні ВУАСГН, ні Всеукраїнський трест боротьби із шкідниками при ОБШ НКЗС УСРР не змогли виконати поставлені завдання для потреб колективного ведення сільського господарства. Однак результати, одержані окремими дослідницькими інституціями, з багатьох позицій не втратили актуальності й до сьогодні. Такий висновок можна зробити і щодо самої організаційної побудови системи захисту рослин від хвороб та шкідників на рівні країни з урахуванням регіональних потреб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальні принципи єдиної Державної системи для захисту сільськогосподарських рослин // Боротьба з шкідниками і хворобами сільськогосподарських рослин / підруч. для вищих комун. с.-г. шкіл / за ред. В. Ф. Болдирева. — Х.; К.: Держлісгоспвидав, 1934. — С. 171—180. — пер. з рос.
2. Васильев В.П. Новые хозяйства — новые задачи (1930—1941 гг.) / В.П. Васильев, М.П. Лесовой // История защиты растений от вредителей и болезней в Украине / В.П. Васильев, М.П. Лесовой; УААН, Ин-т защиты растений. — К.: Аграр. наука. — С. 27—51.

3. Збірник наукових праць по захисту рослин / УНДІ соціалістичного землеробства. — К.: Полтава, 1936. — 146 с.

4. Макаров Н.К. Первая Всеукраинская конференция по планированию научно-исследовательской работы по защите растений от вредителей и болезней / Н.К. Макаров // Защита растений / ВАСХНИЛ, Институт защиты растений. — Л., 1932. — № 1. — С. 113—114.

5. ЦДАВО України, ф 1055, оп. 2, спр. 5. — С. 34—39.

6. Про підготовку організаторів по боротьбі з шкідниками та хворобами с.-г. рослин: постанова НКЗС УСРР № 10 від 11 січня 1934 р. // Бюлетень Народного комісаріату земельних справ УСРР. — 1934. — № 2. — С. 2—3.

7. Про боротьбу з шкідниками та хворобами в 1934 році: постанова № 14 НКЗС УСРР від 15 січня 1934 р. // Бюлетень Народного комісаріату земельних справ УСРР. — 1934. — № 2. — С. 3—4.

8. Про порядок ліквідації Всеукраїнського тресту боротьби з шкідниками: постанова № 214 НКЗС УСРР від 17 травня 1934 р. // Бюлетень Народного комісаріату земельних справ УСРР. — 1934. — № 9—10. — С. 11—12.

Присяжнюк Н.В.

Государственное решение проблем защиты растений в УССР первой половины 30-х годов XX в.

В статье раскрыто организацию борьбы с вредителями и болезнями сельскохозяйственных культур в период деятельности Украинского института защиты растений и Всеукраинского треста борьбы с вредителями (1930—1934).

энтомология, фитопатология, защита растений, борьба с вредителями, инсектициды, фунгициды

Prysiazhnyuk N.V.

State deciding of problems of plant protection in the first half of 30-ies of XX century in the Ukrainian SSR

The organization of control of pests and diseases of agricultural crops in the period of the activity of the Ukrainian Institute of Plant Protection and Ukrainian Trust Pest Management (1930—1934) is observed in the article.

entomology, plant pathology, plant protection, pest control, insecticides, fungicides